

עושה שני בתי נירין

הקדמה

נקדים לעיסוקנו במלאכה זו כמה פרטים בענייני האריגה שיעזרו לנו להבין את הדברים:¹ ככלל, מלאכת האריגה נעשית על ידי שזירת חוטי הערב בתוך חוטי השתי (כפי שכבר הוזכר במלאכות הקודמות). כדי שהשזירה תיעשה בצורה מתאימה, מועברים חוטי השתי בתוך שתי מערכות לולאות – הניר העליון והניר התחתון, כאשר כל החוטים הזוגיים עוברים במערכת האחת וכל החוטים האי זוגיים עוברים במערכת השניה. בתוך כל מערכת נירים מועברים החוטים דרך טבעות הנקראות בתי נירים. לאחר סידור חוטי השתי בנירים, מועברים חוטי הערב ביניהם, כאשר לאחר העברתו של כל חוט מוחלף מיקומם של שני הנירים – למעלה ולמטה, וכך חוטי הערב עוברים לסירוגין מעל ומתחת לחוטי השתי.²

הגדרת המלאכה

נחלקו הראשונים בביאורה של מלאכה זו:

רש"י – העברת חוטים בטבעות המכונות "בתי נירין"

רש"י פירש במשנת המלאכות (עג ע"א): "בתי נירין – ליצ"ש, שנתן שני חוטינ בתוך הבית ניר". ובמשנה להלן קה ע"א שנינו: "העושה שתי בתי נירין בנירין בקירוס בנפה בכברה ובסל חייב", ובגמרא שם פירשו: "מאי בנירין? אמר אביי תרתי בבתי נירא וחדא בנירא"³, וברש"י שם: "שני פעמים מרכיב לחוט של שתי בבת נירא, דהיינו שקורין ליצ"א".

¹ להבנה יסודית של מלאכות האריגה כולן, ובתוכן עושה שני בתי נירין, מומלץ לעיין היטב בספר 'מעשה אורג' להרב ישראל גוקאוויצקי.

² על מנת להבין את הדברים בבהירות, ניתן לראות סרטון המדגים את הפעולה בויקיפדיה, בערך "אריגה": https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e6/Weaving_demonstrated_on_a_historic_loom_in_Leiden.webm

³ בפירוש דברי אביי "חדא בנירא" נתקשו רבים. ראה תו"ט בפירוש המשנה ריש פרק האורג (שבת יג, ב) וחזון איש כלים כו, ג.

פירוש הדברים הוא שלשיטת רש"י המלאכה היא העברת שני חוטי שתי דרך שני בתי נירין. כך פירש גם הר"ח (קה ע"א), אלא שהר"ח סבור שכדי להתחייב יש להכניס את חוטי השתי אחד בבית שבניר העליון ואחד בבית שבניר התחתון, כדי שיוכל להכניס חוט ערב בין שני חוטי השתי, שזוהי מלאכת האורג. אמנם, מדברי רש"י לא ברור האם הוא מסכים עם ר"ח או שמסתפק בהכנסת שני חוטי שתי לשני בתים, אפילו באותו ניר (וכן משמע מסתימת לשונו).

תוס' רי"ד – יצירת הטבעות המכונות "בתי נירין"

בתוס' רי"ד על המשנה עג ע"א כתב:

העושה שני בתי נירין – פי' המורה שנתן שני חוטין בתוך הבית ניר. ואינו נ"ל, שהכנסת החוטין בתוך הבית ניר הוא בכלל מיסך. גם לשון עשה שני בתי נירין אינו משמע כן, שהי' לו לומר והמכניס שני חוטים בתוך בית ניר. אלא "העושה" הוא פירושו שמתקן הבית ניר במקום שהוא עתיד להכניס חוטי השתי, ובין כל חוט וחוט של קישורי בתי נירין יקרא בית, ואם תיקן שני בתי נירים הוא חייב אף על פי שאינו נוגע בשתי כלל והיא מלאכה בפני עצמה.

נבאר את דבריו: הזכרנו בהקדמה שבכל מערכת נירים עוברים נירים רבים שבמרכזם טבעת, שהיא בית ניר. לדעת התוס' רי"ד מלאכת עושה שני בתי נירין היא הצבת שני נירים עם טבעת בתוך מערכת הנירים. אמנם, לשיטת התוס' רי"ד (כפי שהזכרנו לעיל עמ' 193) כל פעולה הנעשית בחוטי השתי כדי לאפשר לאחריה את האריגה בחוטי הערב (כגון הכנסת חוטי השתי לתוך בתי הנירים) היא בכלל מלאכת מיסך, שעיקרה בסידור חוטי השתי על המסכת. העולה מן הדברים הוא שהפעולה שלדעת רש"י אנו מחייבים עליה משום עושה בתי נירין, חייבים עליה לדעת התוס' רי"ד משום מיסך.

וצ"ע בשיטת רש"י, מה הוא סבור במי שעושה את בתי הנירין עצמם. מסתבר לענ"ד שהוא סבור שכיוון שפעולה זו אינה חלק מן האריג עצמו אלא רק חלק מהמערכת המאפשרת את האריגה, היא אינה חשובה מלאכה. ויש לדון בפעולה זו מצד תיקון מכונת האריגה עצמה – אם מצד בניין או מצד תיקון מנא השייך

למכה בפטיש. מצד בניין אין לחייב לשיטת רש"י, שאין בניין בכלים, ומצד מכה בפטיש נראה שאין לחייב אלא אם זהו גמר בניין מכונת האריגה⁴.

המאירי – יצירת נקבי סריגה ("עינים")

המאירי על המשנה (שם) כותב:

העושה שתי שני בתי נירין ר"ל באלו שאורגים בגדים דקים וקצרים דרך אריגה ביד כדרך שעושין נפה וכברה והדומים לאלו מן העשויים בתים בתים ומשיעשה בהם שני בתים נקרא מלאכה ועשיית נפה וכברה וסל וסבכה וסירוג מטה בחבלים כלם תולדת עשיית בתי נירין הם ומשעשה בהם שנים חייב⁵.

ניתן לפרש שהמאירי עוסק באריגים שאינם עשויים בדרך של חוטי שתי וערב המשתלבים זה בזה אלא כעין סריגה, הבנויה מ"עינים" (כפי שמקובל לכנות זאת היום), וכל "עין" כזו חשובה 'בית'. כאשר עושה שתי "עינים" כאלה – הרי זה עושה שני בתי נירין. לפי זה פעולות אלה כבר משולבות בעצמן באריגה, ואין בזה אריגה כשלב נפרד, וזהו שכתב המאירי במלאכת האורג (במשנה עג ע"א) – "האורג שני חוטין במעשה אריגה ואף במעשה הנירין בחוט ראשון נתחייב בעשיית נירין בשני בתים וכשהשלים אותו החוט וחבר עליה חוט שני הוא נעשה אורג"⁶.

ואפשר שאף רש"י יסבור שאם עשה כן בסירוג או בנפה וכברה הרי זה עושה שני בתי נירין, וחייב עליהם, כפי שכתב בריש האורג (קה ע"א ד"ה בנפה): "הנך לאו נירין ממש אלא משרשר ומרכיב חוט א' של ערב בשתי מלמטה ואחד מלמעלה ומעמיד השתי בהן כתקנו". אמנם רש"י אינו דורש עשיית שני בתים כפירוש המאירי, אבל נראה מדבריו שאם מייצב את חוטי השתי במקומם באמצעות חוטי הערב – הרי זוהי מלאכת בתי הנירים, ומכאן ואילך זוהי מלאכת האורג. וראה עוד בדברי רש"י בעניין עשיית כוורת (חלתא):

חייב אחת עשרה: זומר הקנים והוא צריך להם – חייב משום קוצר ומשום נוטע, אספם יחד – הרי זה מעמר, בירר יפות – הרי זה בורר, החליקן –

⁴ נרחיב בכל זה, בע"ה, בדיוננו בשיטת רש"י בעניין בניין וסתירה בכלים, כשיזכנו ה' להוציא לאור.

⁵ וראה גם דבריו להלן קה. ד"ה אמר המאירי.

⁶ ועיין היטב בתהליך המתואר בספר מעשה אורג, עמ' 52–56, שם מופיעה הבנה אחרת. אבל לענ"ד יש מקום לומר כמו שכתבנו בגוף דברינו.

הרי זה ממחק, עשאן דקות מאחת שנים או שלש – הרי זה טוחן, חתכן במדה – הרי זה מחתך, הסיך השתי – הרי זה מיסך, ארג אחת למעלה ואחת למטה כדי להעמידו – הרי עושה שתי בתי נירין, ארג – הרי זה אורג. (עד)

ע"ב, ד"ה חייב)

שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם:

העושה שני בתי נירין חייב, העושה נפה או כברה או סל או סבכה או שסרג מטה בחבלים הרי זה תולדת עושה נירין ומשיעשה שני בתים כאחד מכל אלו חייב, וכן כל העושה שני בתים בדבר שעושים אותו בתים כגון אלו חייב. (ט, טז)

דברי הרמב"ם במלאכה זו סתומים, ונחלקו נושאי הכלים שם בפירושו – המ"מ הביא פירוש רש"י, והלח"מ שם היטה פירוש רש"י לכיוון התוס' ר"ד, וסבר שזוהי גם שיטת הרמב"ם. אמנם, לענ"ד נראה שהרמב"ם פירש הדברים לא כשיטת רש"י ולא כשיטת התוס' ר"ד, אלא כשיטת המאירי. מלאכת עושה שני בתי נירין, לשיטת הרמב"ם והמאירי, אינה חלק ממלאכת האורג, המבוססת על יצירת האריגים בדרך הרגילה של הסכה ואריגה, אלא כמו שתיאר המאירי (על פי הסברנו) – יצירת אריג מסורג; וכן הוא בנפה, בכברה, בסל ובסבכה.

וכך הבין את דבריו גם בשו"ת שבט הלוי, ולפי שיש לדון במקצת דבריו – נציג אותם תחילה במלואם, ונדון בהם בהמשך:

לשון הרמב"ם פ"ט הל"ט ז, העושה שני בתי נירין חייב העושה נפה וכברה וכו' וכן כל העושה שני בתי נירין בדבר שעושים בתים בתים חייב.

מבואר דהרמב"ם חולק בפירוש ב' בתי נירין על פרש"י ע"ג ע"א ד"ה בתי נירין, ופירושו מבואר במאירי העושה ב' בתי נירין ר"ל באלו שאורגים בגדים דקים דרך אריגה ביד כדרך שעושים נפה וכברה והדומין לאלו מן העשויים בתים בתים ומשיעשה בהם ב' בתים נקרא מלאכה, ועשיית נפה וכברה וסל וסבכה וסירוג מטה בחבלים כולם תולדת עשיית בתי נירין הם ומי שעשה בהם שנים חייב ע"כ.

מבואר דהוא מין אריגת בתים וסרוגים, והבתים היינו הנקבים הנעשים ע"י הסרוג ולזה כוון במרכבת משנה, וע"כ משנה הרמב"ם והקדים עשיית

ב' בתי נירין קודם למיסך נגד סדר המשנה להורות כי היא מין אריגה אחרת שלא בסדר טווה ומיסך דמשנתינו, ולרש"י בכל הנך על גוף עשייתן חייב משום אורג, ונפ"מ לענין התראה, עתוס' ע"ג ע"ב, ולענין השיעור, עיין ק"ה ע"ב (ולרמב"ם ב' בתי נירין דרש"י צ"ע אם הוא בגדר מלאכה דאורייתא).

ודע דבמאירי במלאכת אורג כתב בפשיטות דכל אריגה דרך בתים בתים מעשה סרוג יש בה תרי חיובי דבתחילה משעשה בתים אף בחוט אחד חייב משום עושה ב' בתים, ואח"כ בחוט שני נתוסף חיוב אריגה, וכן משכחת עוד דבתחילה יתחייב משום אורג ואח"כ משום עשיית ב' בתי נירין, דהיינו אם אחר האריגה שארג החוטים תכופים זה לזה ונתחייב משום אורג הרחיק אח"כ החוטים זה מזה כדי שיהיה בתים בתים וע"ז חייב משום עשיית ב' נירין לדעת הרמב"ם ונ"ל דזה כוונת הירושלמי, לאורך משום מיסך, לרוחב משום אורג, קנקלטין משום עושה בתים עיין שם בפ"מ. (ח"א סי' קב)

הוא מפרש את כוונת הרמב"ם על פי המאירי, ולכאורה הדברים מבוארים כן בפשט לשון הרמב"ם, שלא מדובר כאן באריגה רגילה, אלא בשיטה ייחודית, וכן כתב להדיא במרכבת המשנה שם:

וענין הנירין לדרך רבנו הוא אריגה מלאה נקבים משא"כ מלאכת האריגה שמחבר ומרכיב חוטים תכופים זה לזה.

הרי שהבדיל בין האריגה הצפופה לבין אריגת הנקבים, שבה עוסק הרמב"ם בעשיית בתי נירין, וכשיטת המאירי.

וכיוון שהרמב"ם נקט בדבריו עשיית בתי נירין – שהוא אב המלאכה, ועשיית נפה וכברה ושאר דברים שעושה אותם בתים בתים – שהוא תולדה, צריך להבין מה היא החלוקה בין האב לבין התולדה. ואפשר לומר שהאב הוא עשיית בתים לבגדים, ואילו בשאר דברים כנפה וכברה וכיו"ב – הוי תולדה. והדברים תואמים את המשתמע מדברי הירושלמי על ההבחנה בין מיסך – שהוא בחוטי השתי לאורך, ובין אורג – שהוא בחוטי הערב לרוחב, ועושה בתים – שהוא הקנקלטין, בדרך סירוג.

אמנם, מה שכתב שלדעת רש"י באופן זה חייבים משום אורג – אינו פשוט כלל, שכבר הבאנו לשון רש"י (ק"ה ע"א שם) בעניין נפה וכברה, שמחייב גם בהם משום עשיית בתי נירים בגלל ייצוב חוטי השתי, ורק לאחר מכן יש לחייבו משום אורג.

ומה שהניח בצ"ע את עמדת הרמב"ם בעשיית בתי נירין של רש"י, נראה לענ"ד שהרמב"ם יראה זאת כחלק ממלאכת מיסך, וכפי שעולה מדברי התוס' רי"ד שהבאנו למעלה.

ונראה לי להציע הצעה נוספת בדעת הרמב"ם. לאור הדברים האמורים עד כה בשיטת רש"י, נקדים ונבהיר שרש"י מדבר על שני סוגי עשיית בתי נירין:

- א. פעולה המשתלבת במהלך האריגה, ובזה סבור רש"י שנתנית חוטי השתי בתוך בתי הניר היא עושה בתי נירין, והיא אב המלאכה.
- ב. פעולה הנעשית בדרך של סירוג ולא בדרך של הנסכה ואריגה, כנפה וכברה, ושם כשמיצב את חוטי השתי במהלך הסירוג, הרי זו תולדת עושה בתי נירין.

מעין זה אני מבקש להציע בשיטת הרמב"ם. להבנתי, אף הרמב"ם סבור שיש תרי גווני עושה בתי נירין – האב והתולדה. האב הוא הפעולה המשתלבת במהלך האריגה, ומסתבר לי שהוא רואה עשיית בתי נירין כהבנת הלח"מ בדבריו⁷ (הזהה לשיטת התוס' רי"ד) שמדובר בעשיית בתי הניר עצמם. אך התולדה היא כל פעולה של עשיית בתים בדרך של מעין סירוג, כנפה וכברה ומיטה וכיו"ב. גדרן של התולדות מפורש ברמב"ם, ואינו צריך לפנים. גדרו של האב, שממנו עולה שהרמב"ם רואה את עשיית בתי הנירים כמשתלבת במלאכת האריגה, עולה מלשונו של הרמב"ם בכמה מקומות.

ויעויין היטב בפירוש המשניות למשנת המלאכות (ב, י), שנראה מדבריו שמלאכה זו היא חלק ממלאכת האריגה הקלאסית במכונת האריגה⁸, וכן במה שכתב הרמב"ם להלן במלאכת האורג (ט, יח): "ארג בשפת היריעה שני חוטין ברוחב שלשה בתי נירין חייב", שמפורש בדבריו שבתי הנירין קיימים במערכת האריגה, ולא רק בסלים, בנפה ובכברה.

⁷ אני נוטה להבנה זו מפני סתימת לשונו של הרמב"ם "העושה בתי נירין", מבלי לפרט, ועוד מכוח דמיון התולדות – שהוא רואה אותן כעשיית הבתים עצמם.

⁸ וראה עוד פיה"מ למסכת כלים ריש פרק כא.